

Filosofen en oorlog: van lofprijzing tot afkeuring

De avond voordien waren we aangekomen uit Poteidaia, uit het legerkamp. Na zo lang weg te zijn geweest, was het heerlijk om m'n oude gewoontes op te pakken. Natuurlijk ging ik naar de worstelschool van Taureas [...] Chairefon springt uit hun midden en rent op me af om me bij de hand te grijpen: 'Sokrates toch! zei hij. 'Hoe heb je de slag doorstaan?' Kort voor we vertrokken was er slag geleverd in Poteidaia, en daarover had men hier nog maar pas gehoord. [...]

'Heb jij meegevochten?' vroeg hij.

'Ik heb meegevochten.' [...]

Ik vertel dus hun over het leger wat ze van mij wilden weten. [...]

Toen we genoeg hadden van zulke vragen, wilde ik op mijn beurt van hen weten hoe het hier ging, hoe het er op het ogenblik voor stond met de wijsbegeerte, hoe het ervoor stond met de jeugd, of er nog jongens waren die opvielen door hun verstand, door hun schoonheid of door allebei.

Zo begint *Charmides*, één van Plato's dialogen.

Sokrates, misschien wel de bekendste filosoof uit de gehele geschiedenis, vocht, zoals van een Atheense burger verwacht werd, regelmatig mee met het leger.

Oorlog voeren stond voor hem op gelijke hoogte met filosoferen of met het beminnen van mooie en verstandige jongens. Dit lijkt vreemd voor ons, maar dat is het niet.

Oorlog en de filosofie uit de Griekse oudheid

De Griekse samenleving was een strijderscultuur.

Oorlog is een van de manieren waarop een man eer en roem kan verwerven en zin geven aan zijn bestaan.

Deze mentaliteit blijkt uit de oude mythen en uit de verhalen van Homerus, maar doordringt ook de filosofie.

Eén van de eerste filosofen, Heraclitus (rond 500 vóór het begin van onze jaartelling), gebruikt het beeld van de oorlog om het diepere wezen van de wereld uit te drukken:

De mooiste verbinding wordt gevormd door de tegenstellingen, en alle dingen ontstaan uit strijd.

Oorlog is de vader van alle mensen en goederen.

Wat Heraclitus hiermee juist bedoelde, is onderwerp van discussie, maar oorlog wordt gezien als iets "natuurlijks".

Oorlog hoort bij de menselijke samenleving en oorlog voeren is een deugdzame bezigheid.

Aristoteles (384-322) merkt in zijn *Ethica Nicomachea* op dat oorlog voeren geen doel is op zichzelf:

We verrichten arbeid om vrije tijd te hebben en we voeren oorlog om in vrede te leven.

Dat betekent niet dat oorlog voeren (net zoals aan politiek doen) slecht zou zijn, integendeel:

Van de deugdzame handelingen laten diegene die op het belang van de stadstaat en op oorlog gericht zijn zich wel in morele goedheid en grootsheid onderscheiden

De kritiek van Aristoteles op politiek en oorlog is enkel dat ze geen vrije tijd toelaten en juist dat is nodig om de bezigheid te kunnen beoefenen die het grootste geluk voor de mens brengt, nl. het filosoferen (en wel het filosoferen als doel op zich, uit nieuwsgierigheid). Maar oorlog blijft deugdzaam en goed.

Er is in de Griekse oudheid slechts één grote filosoof die afstand neemt van deze visie.

Epicurus

Volgens Epicurus (rond 300 vóór het begin van onze jaartelling) ligt het geluk in zaken als onafhankelijkheid, vriendschap, praktisch nadenken, want enkel deze bezigheden brengen gemoedsrust ("ataraxia"). Dit geluk veronderstelt een sobere levensstijl.

Evenals het streven naar luxe en rijkdom wijst Epicurus ook het streven naar macht, roem en eer af, omdat dit de "ataraxia" in de weg staat. In het epicurisme is voor de oorlog geen ereplaats weggelegd. Deze pacifistische tendens komt nog sterker tot uiting bij een volgeling uit het Romeinse keizerrijk.

Ruim 400 jaar na Epicurus schrijft de epicurist Diogenes van Oinoanda:

de verdeeldheid van de aarde geeft elk volk een ander vaderland, maar de bewoonde wereld biedt alle mensen die tot vriendschap in staat zijn een gemeenschappelijk huis: de aarde.

De boodschap heeft niet veel effect gehad: na de val van het Romeinse rijk ontwikkelt zich opnieuw een strijderscultuur: de ridders vechten om de eer.

Oorlog en de middeleeuwse filosofie

In de middeleeuwen is bij ons de filosofie geschoeid op religieuze leest.

Religies zijn er in alle maten: van pacifistische tot oorlogszuchtige. Er valt weinig over te discussiëren: de god of goden houden van vrede of van oorlog en varen overeenkomstig geboden en verboden uit.

De joden trekken in de bijbel meermaals ten oorlog, ter ere van god.

In de christelijke godsdienst zijn de teksten minder eenduidig.

Een reeks uitspraken van Jezus van Nazareth lijken pacifistisch, maar ook de joodse bijbel met zijn vele oorlogsverhalen blijft een heilig geschrift.

De christelijke godsdienst wordt de dominerende levensbeschouwing en geraakt innig verstrengeld met de wereldlijke machthebbers.

Augustinus (354-430) ontwikkelde de leer van de gerechtvaardigde oorlog om oorlog aanvaardbaar te maken bij de pacifistische christenen van het eerste uur.

Als de christenen vanaf 1100 ten strijde trekken tegen de Arabieren in Palestina, het "Heilige Land", roepen ze "Dieu le veut".

Thomas van Aquino (1225-1274), de gekendste middeleeuwse filosoof, keurt – ruim gebruik makend van Augustinus - in zijn *Summa Theologica* oorlog goed, onder deze voorwaarde:

Een rechtvaardige oorzaak is vereist, namelijk dat zij die aangevallen worden, aangevallen worden omdat ze het verdienen als gevolg van een fout die ze begaan hebben.[...]

Een vredevolle oorlog wordt gevoerd met als doel de vrede te verzekeren, zij die het kwade doen te bestraffen en het goede te bevorderen.

Een dergelijke visie laat natuurlijk vele interpretaties toe.

In de praktijk verschillen de middeleeuwen niet van de oudheid: oorlog is een middel om eer te halen en het "goede" (voor de overwinnaar) te realiseren. Deze houding zal grondig wijzen in de moderne tijd

Ontstaan van de moderne tijd vanaf de Renaissance

De moderne tijd is de cultuur die vanaf de 15^e eeuw ontstaat met de verbreiding van nieuwe technieken als boekdrukkunst, verbeterde scheepsvaart en ook nieuwe oorlogstechnieken als het buskruit en wiskundig berekende verdedigingswerken. Wat later ontwikkelen zich de nieuwe wetenschappen en de erop gebaseerde technologie.

Het bijhorende moderne denken is – negatief uitgedrukt – het afwijzen van het oude religieuze denken.

Dit bracht een tweeledige opdracht mee: het vinden van een nieuwe zingeving voor het leven en het vinden van een nieuw fundament voor moraal, dit is de regels om de relaties tussen mensen en ook staten te regelen.

De nieuwe zingeving wordt het streven naar geluk hier op aarde, dat al vlug in hoofdzaak herleid wordt tot het verwerven van steeds meer materiële goederen. De economie moet groeien en handel wordt een centrale bezigheid, ook tussen landen.

Het nieuwe fundament van de moraal wordt de gulden regel (die ook in bijna alle religies vermeld wordt, maar die in het moderne denken de enige basis wordt, omdat hij niet langer door een goddelijk regel kan terzijde geschoven worden): behandel een ander zoals je zelf door die ander behandeld wil worden.

Een mens wordt niet graag gedood of gewond en heeft niet graag dat zijn bezittingen vernield worden, dus mag hij zelf niet doden, verwonden, vernietigen. De gulden regel laat weinig ruimte voor oorlog.

Met het modern humanisme komt vanaf de Renaissance het pacifisme op de voorgrond.

Erasmus schrijft een klacht van de vrede. Oorlog hoort misschien bij mensen, maar is niet menselijk (humaan).

Qua argumentatie en stijl blijft het een tekst geschoeid op klassieke leest. Pas met Hobbes komt er een echt nieuwe filosofie.

Hobbes, grondlegger van de moderne filosofie

De geniale Hobbes (1588-1679) herneemt de epicuristische filosofie met een materialistisch (en in feite ook atheïstisch) wereldbeeld en met de gulden regel als fundament voor de moraal. Daarmee wordt hij de grondlegger van de moderne filosofie.

Hij stelt klaar en duidelijk dat sneuvelen ter wille van eer en roem niet redelijk is. Hij verwerkt deze idee in zijn definitie van natuurwet (in de zin van morele regel) en maakt ze zo tot het hele fundament van zijn filosofie:

Een natuurwet is een voorschrift of algemene regel, door de rede aan het licht gebracht, op grond waarvan het iemand verboden is te doen wat zijn leven te gronde richt of hem de middelen ontnemt het te behouden, en datgene na te laten waardoor het, naar zijn mening, het beste bewaard blijft.

Hieruit leidt hij de eerste natuurwet af:

Het is een voorschrift van de rede dat iedereen naar vrede moet streven, zolang hij de hoop heeft dat zij bereikt kan worden en dat hij, als zij onbereikbaar is, alle middelen en voordelen van de oorlog mag opzoeken.

Oorlog kan dus in bepaalde omstandigheden redelijk zijn, maar op de eerste plaats komt het gebod van de vrede:

Uit deze fundamentele natuurwet, die de mensen gebiedt naar vrede te streven, wordt als tweede deze wet afgeleid: [...] Gelijk gij wilt dat u de mensen doen, doet gij hun evenzo.

Op basis van deze tweede wet, de welbekende gulden regel, leidt Hobbes dan verdere natuurwetten (morele regels) af, die neerkomen op een eerste formulering van mensenrechten. Die vormen de basis voor een sociaal contract dat de vrede moet waarborgen.

Hoewel Hobbes zelf zijn redenering beperkt tot één staat, is duidelijk dat hij een radicaal nieuwe visie m.b.t. oorlog en vrede verkondigt.

De idee van mensenrechten zal in de Verlichting verder uitgewerkt worden. Niet iedereen van de moderne filosofen zal natuurlijk deze richting volgen.

Moderne voorstanders van oorlog

Af en toe duiken denkers op die het moderne denken en de bijhorende moraal van menselijkheid en rechten van de mens verwerpen.

Hegel (1770-1831), die alle tegenstellingen wil verzoenen, ziet een goede kant aan oorlog: hij bevrijdt de burgers uit de lethargie van het eigenbelang en spoort hen aan zich in te zetten voor het gemeenschappelijk belang. Oorlog doet de burgers realiseren dat ze lid zijn van een staat die meer is dan een verzameling losse individuen, wat noodzakelijk is voor het voortbestaan van de staat.

De gekendste onder de voorstanders van oorlog is ongetwijfeld Nietzsche (1844-1900). Hij wil alle waarden omkeren: meelijden met zwakkeren is slecht, want het is decadent, het ondermijnt de sterkte van het leven. Strijd is goed, want het doet de sterkere zegevieren. De Übermensch wil oorlog, zoals uitgedrukt in dit aforisme uit *Zo sprak Zarathustra*.

Je zal vrede beminnen als een middel voor een nieuwe oorlog en de korte vrede verkiezen boven de lange. Ik geef jou als raad niet te werken, maar te vechten. Ik raad jou niet de vrede aan, maar de overwinning.

Dezelfde lofprijzing van oorlog als middel om grootheid te verwerven is te vinden bij Hitler (1889-1945), die in zijn boek *Mijn strijd* schrijft:

Op het eind overwint altijd alleen de zucht naar zelfbehoud. Onder deze zucht smelt de zogenaamde humaniteit als sneeuw voor de zon in maart. In eeuwige strijd is de mensheid groot geworden - aan eeuwige vrede gaat zij ten gronde.

Over het algemeen gezien echter heeft oorlog zijn glans verloren in het moderne denken. Een oorlog omdat god die wil of een oorlog om roem, macht of eer te verwerven wordt algemeen afgewezen.

Moderne verdedigers van vrede

Hoe kan de vrede, in de grote moderne staten dank zij het sociaal contract voor een stuk gerealiseerd, ook tussen de verschillende landen onderling bewaard worden?

De grootste filosofen uit de moderne tijd hebben zich met dit vraagstuk bezig gehouden.

Een voorbeeld uit de 18^e eeuw: de grote Verlichtingsfilosoof Kant (1727-1804) ontwierp een plan om de eeuwige vrede tot stand te brengen.

Hij beklemtoonde het belang van een democratisch bestuur in de afzonderlijke landen.

Een voorbeeld uit de 19^e eeuw: Lenin (1870-1924) wees erop dat oorlog te maken heeft vraagstukken van economische rechtvaardigheid. Imperialistische oorlogen, onvermijdelijk verbonden met het kapitalisme, zijn onverantwoord; de oorlog tegen het kapitalisme is wel gerechtigd.

Een voorbeeld uit de 20^e eeuw: de grote Engelse filosoof Bertrand Russell pleitte voor een radicaal pacifisme. Hij herkende wel een uitzondering: tegen Hitler was een oorlog wel verantwoord.

Andere denkers hebben de vraag verder behandeld onder welke voorwaarden een oorlog als gerechtigd kan beschouwd worden. De recente studie op dat gebied van Michael Walzer krijgt veel aandacht.

Grote hedendaagse ethische filosofen, zoals John Rawls (1921-2002), Peter Singer (°1946), Jürgen Habermas (°1929), Martha Nussbaum (°1946) blijven nadenken over internationale verhoudingen. Hun werken verdienen gelezen te worden.

Zij vormen een basis waarop wij zelf kunnen verder denken.

Bronvermelding

Deze tekst is een originele beschouwing door de begeleidende leerkracht.

De citaten werden overgenomen uit volgende teksten:

- Plato's *Charmides: Verzameld werk. Deel XV, in de vertaling van Mario Molegraaf, uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2005*
- Heraclitus: *Luciano de Crescenzo, De geschiedenis van de Griekse filosofie, Ooievaar, Amsterdam, 1998*
- Aristoteles: *Ethica Nicomachea, vertaald en toegelicht door Charles Hupperts en Bartel Poortman, uitgeverij Damon, 2005* (boek 10, hfst 7, sectie 1177b)
- Diogenes van Oinoanda: eigen vertaling op basis van *Diogenes of Oinoanda, The Epicurean Inscription, Bibliopolis, Napoli, 1992*
- Thomas van Aquino: *Summa Theologica, deel II, vraag 40*. Vertaling op basis van de Engelse vertaling beschikbaar op <http://ethics.sandiego.edu/Books/Texts/Aquinas/JustWar.html> (geraadpleegd op 29-9-2009)
- Thomas Hobbes, *Leviathan*, in vertaling van W.E. Krul, Boom, Amsterdam, 1985 (boek 1, hfst 14)
- Nietzsche: eigen vertaling van *Zarathustra, 62*
- Hitler: *De oogst. Denkers die ons wereldbeeld veranderden, Prometheus/NRC Handelsblad, Amsterdam/Rotterdam, 2000* (Paul Scheffer, *Adolf Hitler - Mein Kampf*)